

Ugyanakkor Szauder azt is leszögezte, hogy „a művészet *tartalmát*” nem lehet „a művész ideológiai pozíciójára redukálni”, s ennek értelmében arra törekedett, hogy tisztán felmutathassa, ami az „emberi és költői tartalomban mindmáig érték”. Főként Babits nagyságát kívánta megerősítve bizonyítani, a művészi teljesítményt „szenvedő s tragikus életből lepárolt” lírai műként, „páratlan költészetként” méltatva. A babitsi líra gyötrődő és felizzó személyességében igaz beleéléssel volt képes megérezni és tudatosítva megláttatni „az egész emberi tartalmat”, a humanista üzeneteket, az „erkölcsi felelősségtudat” szavait és jelentésvilágát, a „mélységesen őszinte és becsületes” alkotó egyéniség megrendítő önkifejezését, a lírai alkotásban „a kulturális emberség” és „a morális emberség” együttes jelenlétét.

Egyetlen írás kivételével különböző kiadásokból és forrásokból eddig is ismerhettük a kötet anyagát. Mégis örülünk az egybegyűjtésnek, hiszen a *Tavaszi és őszi utazások* megadta az újraolvasás örömét, s méltó tisztelgés is a nagy tekintélyű és nagy hatású irodalomtörténész emléke előtt. (*Szépirodalmi.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

„Mi legyen azzal, aki többet tud, mint amennyit tehet”?

BRETTER GYÖRGY: ITT ÉS MÁST, PÁRBESZÉD A VÁGYAKKAL

„Mit is lehet mondani a halottakról? — kezdi Bretter György egyik esszéjét, méghozzá a mesterként szeretett Sinkó Ervinről szólót. — Csak annyit, hogy mindenük elveszett. És ha életüket mégis valamiképp hasznosan töltötték el és történetesen értelmiségiek voltak, mint Sinkó Ervin, akkor, noha mindenük elveszett, az emberek mégis tanultak tőlük valamit. Az utókornak csak a megszállottak dolgoznak: a jelennek szoktak írni az emberek. A jelen harcaiban vesznek részt, és mit sem törődnek az egyetemes harmóniával együtt zengő majdani atomjaikkal. Mindenük elvész, de a halottak után már nem lehet ugyanazt csinálni, amit azok hajdan elvégeztek. Azt, hogy a *más* van, azt köszönjük a halottaknak, s ha értelmiségi volt, hivatásos gondolkodó vagy író és miegyéb, akkor a *más* gondolatot, írást vagy amit lehetővé tett, azt köszönjük neki.”

A retorikus felvezetést áthatja valamiféle hetyke báj; a meggyőződés világos, pontos mondatokban ölt testet, de végig ott bujkál az irónia-önirónia. És a jellegzetes, szárnyaló-megpöndörődő stílus, noha nem követi az élőbeszédet, mégis szívszorítóan idevarázsolja az élő Bretter Györgyöt: a nevetésében is jelenlevő szomorúságot, a figyelmes érdeklődést, amivel órákig hallgatott bárkit, a csak sejthető, külön világot, ami annyira körülfogta mindig, hogy a beszélgetés legbensőségesebb pillanataiban is volt valami belőle, ami távolmaradt. Hallom, ahogy mondja: „a természet nekem nem arra való terep, ahol az ember nembeli lényege megnyilatkozik, a természetben pisilni is lehessen”. Erőszakoltság nélkül állandóan vibrált benne és körülötte a természetesség és a megkülönböztettség kettőssége. A normális, hétköznapi-ságban élő, szellemes, közvetlen Bretternek kivételes *aurája* volt. „Volt”, írom, s beleborzongok a múlt időbe; de hisz láttam, „tapasztaltam” az addig csak ésszel fölfogott tényt. A kórházi ágyon holtan feküdt, már levetkőztetve, lepedőbe csavarva — és a teste hihetetlenül kicsi lett.

Most, hogy szinte egyidőben jelent meg a Magvető Kiadónál és a Kriterionnál gyűjteményes esszékötete, és örömmel fedezem fel sorra a régi, ismerős írásokat —

minduntalan megjelenik ő maga is, hallom kedvesen fanyar megjegyzéseit, és látom az éjszakai, sárga világításban holttestét. Felkészültségem sincs, hogy filozófiai esszéit elemezzem-értékeljem, de a kétféle, tolakodó látvány miatt sem tudnék-akarnék így írni köteteiről. Inkább a kissé brutális kihívásnak engedek és igyekszem megtalálni, írásaiban megkeresni azt az újra meg újra ismétlődő, szinte mániákusan visszatérő gondolatot-érzést, amely személyiségét, magatartását, vagy inkább alapstílusát is erőteljesen formálta.

Számomra egyik legjobb, legösszefogottabb esszéjében, a *Kant, avagy a filozófus becsülete* címűben így vélekedik Bretter: „A gondolkodó nem alkudhat meg: a gondolat megszünteti magát, ha megalkuvó módon megáll a félúton. A cselekvésben abba lehet hagyni valamit, meg lehet békülni a félig sikerülttel is, ki lehet egyezni, de a gondolkodásban mindez lehetetlen. A gondolatot, ha terméketlennek bizonyul, el lehet felejtetni, de a profi gondolkodónak ki kell mutatnia, miért volt terméketlen a gondolat: a gondolkodást nem lehet abbahagyni.”

Bárkiről, bármiről ír, a sorsokat, vágyakat, gondokat saját problémává emeli, s ez nem azt jelenti, hogy tolakodóan mutogatja önmagát, hanem hogy amit választ, ami izgatja, ahhoz nem is titkolt személyességgel közeledik. Így van ez a Kant-esszében is, ahol a filozófus morálját elemzi-értelmezi. A gondolkodás „kötelező” tisztességéről frottak újra meghatnak, és különösen fájdalmasan szép, ahogy Bretter itt valamiféle rangsort állít fel, s szinte önmaga ellenében mondja, hogy a cselekvésben „meg lehet békülni a félig sikerülttel is”. Ha jól olvastam-értettem a Bretter-írásokat: az a bizonyos központi, mindenütt kísértő gond éppen a *cselekvés, a tett ellehetetlenülése* vagy egyenesen *lehetetlensége*.

Az 1966-os *Ikarosz legendájában* Camus-re emlékeztető pátosszal írja, hogy „voltak korok, amelyek labirintusba kényszerítették a cselekvést. Ikarosz mégis tudott tenni; mert mindig lehet tenni, ha nem is látványosan, de mindig lehet és mindig is kell. Felelősnek lenni annyi, mint változtatni, nem beletörődni, alakítani, módosítani, mást akarni... Ikarosz tudta mindezt, és tiltakozott, a szabadság, a tisztaság, a fény nevében. Kora ennyit tett lehetővé számára. Rohanása egyetlen nagy tiltakozás volt: a reá villanó szemet utána nem lehetett többé gyengeséget rejtő gyávasággal a földre szegezni. Csak reá, csak felfelé. Ikarosz bizonyított: van láthatár, van akkor is, ha a kor kegyetlen labirintusokkal zsúfolja tele a világot. A távlatot nem lehet elvenni, ha nincs más, akkor a szabadság a horizont, a magasra emelt fej, a tiszta létezés.” Az *Ikarosz* után alig több mint egy évtized termése, amiből a két kötet válogatott anyaga összeállt — a cselekvés szenvedélyes keresése-hirdetése, a hiány ismétlődő panasa pedig csaknem minden írás főtémája. A pátosz olykor megbicsaklik, a keserűséget nem tudja röptetni a „szép szó”, semmiféle elszánt hit, a kelet-európai kíméletlen józanság, a fanyar dacosság egyre inkább belopakodik a szövegekbe, de ez a *stílusmódosulás* csak testesebbé, még szorongatóbbá teszi a cselekvéskutatást. Csaknem találomra idézek az esszékből, de talán így — ennyiből — is érzékelhető: mekkora és miféle jelentősége van ennek az egyetlen rögeszmének, ennek az önmaga által alapvetőnek tartott erkölcsi kérdésnek Bretter életében-művében. „Az egyediség, az arc az a többlet — írja 1967-ben a *Humanizmus és struktúrában* —, amit hozzáteszünk a világhoz. Nem létezésünk csupasz objektivitásával, hanem tetteinkkel.” „Az egyénnek is van önálló ideje: véges és meghatározott, de mégis saját idő. Képlékeny és önálló ütemre változtatható. Az egyén is csinálhatja a maga idejét: időt csinálhatja muszáj, mert él, és ami él, az időt csinál magának, de az már jószerint tőle függ, hogy milyen lesz ideje, milyen lüktetésben tölti be a nem tőle függő tartamot... tettei — neki adják saját idejét.” (*Kronosz, a kegyetlen*, 1969) „... az időt emberek is csinálják: cselekvésükkel csomót kötnek a mozgásra, megragadják és felgyorsítják, s persze lassítják is: a tartamot tudatossággal ruhazzák fel”. (*Kentaurok dilemmája*, 1969.) „Pontosabban ragadjuk meg a valóságot, ha az »itt és most« elvébe a köznap nyelv számára is elfogadható módon bevezetjük a cselekvés és a folyamatosság mozzanatát, ha tehát ezt az elvet az ITT és MÁST formulájában megszabadítjuk a konvencionális nyelvi ballasztok egyikétől.” (*Adalék*

egy hely- és időhatározó sajátosságaihoz, 1971.) „Mi legyen azzal. I.í mint Silenus, többet tud, mint amennyit tehet, s lassan a vágy meg a lehetőségek közötti szakadék puha mélységeibe merül?” (Valamikor Silenus őrizte a forrásokat, 1972.) „Mit ér a mi... életünk, ha csupán keresztülsorog rajtunk az idő. Mindenáron magunkévá tenni, ha kell, hát katasztrófa árán is magunkévá tenni az időt; hogy ezután mi csinálhassuk, ne pusztán hordozzuk az időt, ne elviseljük az életet, hanem éljük is.” (Adám harca Luciferrel..., 1972.)

Bretter számára a marx-i filozófiában is az *erkölcsi követelmény* a legkihívóbb: nemcsak tudja, fizikailag és metafizikai síkon is magáénak érzi a „tételt”; hogy nem elég magyarázni a világot, meg is kell változtatni. Csakhogy a változtatásra, a beavatkozásra, az emberi cselekvésre ijesztően kevéske alkalom nyílik. A gondolkodó pedig a kínzó vágytól és a tehetetlenség okozta büntudattól is szenved. A szorításban, ha a megalkuvásnak ellenáll, kialakíthat magának bárki — s gyakran ki is alakít — különféle szerepeket. Lehet például világfájdalmas mártír, „örök lázadó”, megszállott ígéhirdető. Akármilyen kicsi közösségekben elképzelhető ilyesféle szerepjátszás. Brettert nyilván humora, természetessége és ízlése megóvta azoktól a pózoktól, amelyek pedig tolatkodóan kellették magukat előtte. Még a tanítványai között sem játszotta a „mestert” — figyeltem őt, ahogy hallgatta ifjabb pályatársait, ahogy hagyta: beszéljenek, „csinálják” meg a saját idejüket. És ő? Nem hiszem, hogy leg-sötétebb pillanataiban is kétségbe vonta volna: sokan szeretik, sok embernek fontos a léte, működése. „Erdély esze” — mondta Bretterről egyik barátja, a romantikus jellemzést azonban keserű mosollyal fogadta — a félig csinált mű jobban nyomasz-totta, semhogy örülni tudott volna a szerepnek.

Tanulmányainak stílusa bizonyítja, hogy *művészként* közelített témáihoz: nemcsak eszét, valamennyi érzékszervét működtette a gondolkodás, a világ megragadásá-nak folyamatában. Az érzékletes leírás, a suhanó képzelet, a mondatok zenéje olykor el-elragadja, s bizony lehetséges, hogy egyik-másik írása, bekezdése inkább irodalom, mint filozófia. A művészi közelítés, az érdeklődés és hangvétel arról is árulkodik, hogy Bretter feloldhatatlannak érzett gondjai nemcsak etikai természetűek voltak — úgy hiszem, azok közé tartozott, akiknek a *rút* is kínzóan fáj. És rútnak érezte a kisszerűséget, a bezártságot, a szűkös szemhatárt, a provinciális helyzetet. A *filozó-fus: Marx* című esszéjében gyönyörködtet a szellemes gondolat, de én a szomorú — szinte irigykedő — *sóhaj*t is hallom a hosszú és rövid mondatok lejtésében: „A gondolat nagy rendszerei mindig is a végtelen befogadását hajszolták, de mert a vég-telenből indultak ki, eszközeik szükségszerű végessége a végtelent végessé zsu-gorította, s torzóvá tette a törekvést, a mű látványát pedig a szellemi kudarc szkeptikus kódébe burkolta. Marx nem a végtelenből indult ki. Marx a legkevésbé metafizikai metafizikus.”

Vajon én érzem csak a gondosan szerkesztett kötetekben is (a bukaresti *Itt és mást* kronológiai szerkezetű, a Magvetőnél megjelent *Párbeszéd a vágyakkal* tematikus ciklusokra tagolt) a nyugtalanító befejezetlenséget? Halála nem volt „váratlan”, s bizonyos vagyok benne, hogy ő maga is „felkészült” rá — meghökkenő talán, de valamiképpen választotta a halált. S mégis: sehol semmi búcsúmotívum, sehol semmi lezárás, befejezés, elvarrás. Az írások sora egyszer csak megszakad. Ez van, ez már nincs. A titokzatos és mégis csak a fogható jelenért lelkesedő Bretter talán szándék-talan, de logikus öröksége ez a kemény figyelmeztetés is. (*Kriterion, Magvető.*)

LEVENDEL JÚLIA